

Erakonna põhiseaduslikust määratlusest ja erakondade institutsionaalsest kriisist

Tiit Toomsalu

IX Riigikogu liige, Tööpartei esimees 1996–2004

Eestis toimiv ei väljenda klassikalist parlamentarismi ega konstitutsioonilist võimude lahususe printsiipi, vaid siin toimib korporatiivne partokraatlik võimumudel.

Erakonnad on Eesti avalikus elus ja riigikorralduses omandanud taasiseseisvumise järel enneolematu mõju ja koha nii klassikalise parlamentarismi kui ka Eesti Vabariigi põhiseaduse paragrahvis 4 deklareeritud võimude lahususe riigikorralduslike mudelite võrdlevas kontekstis. Ühiskonna areng kinnitab teesi, et võimutäius on koondunud mitte isikuvallimistel põhineva esindusorgani parlamendi, vaid võimutäiust teostava(te) erakonna (erakondade) või nende koalitsioonide nn tagatubade kätte.

Kõige selle tõttu on erakondade toimetehhanismid sattunud avalikkuse teravdatud tähelepanu alla, toonud kaasa erakondade mainekriisi, mida võimu teostavad parempoolsed poliitikud on ise nimetanud suurimaks erakonnapoliitiliseks kriisiks pärast Eestimaa Kommunistliku Partei võimuperioodi („Naljaga pooleks võiks öelda, et Eestis on praegu suurim erakonnapoliitika kriis pärast EKP võimuperioodi.” – Pakosta 2012). Näitena võib tuua avalikkuse rahulolematust parteide rahastusskeemidega (Vakra 2012), võõrastust personaalse porilooimise vastu (Savisaar 2012; Koch 2010) ja jõustruktuuride (kaitsepolitsei, prokuratuur) kaasamist võimuvõitluse (Toobal 2012). Avalikkuse rahulolematust partokraatliku võimumudeliga meediaarvustustes peegeldavad märksõnad: „erakonnad jäävad arengule jalgu” (Tuul 2012), „erakonnad on unustanud, et ka nemad on MTÜ-d” (Kübarsepp 2012); parteipoliitika teatraalne karikeerimine (NO75. Ühtse Eesti suurkogu – Teater NO99 lavastuses fiktiivne poliitiline liikumine, mida suur osa avalikkusest käsitles reaalse poliitilise jõuna); poliitika läbipaistmatus (Ruusaar 2012), poliititehnoloogiad maailmavaatel tuginevate poliitiliste otsustuste asemel (Kerbo 2011) jms.

Nimetatu iseloomustab peataolekut ühiskonnas, usalduse vähenemist ühiskonna toimetehhanismide vastu, seniste eetiliste tõekspidamiste murenemist, segadust ühiskonnateoreetilistes mõistetes. On märkimisväärne, et ei avalikkuses ega asjatundjate ringis pole ühtset lähenemist selliste fundamentaalsete alusmõistete avamisel nagu maailmavaade (*versus* huvid), rahvas (*versus* sotsiaalsed kihid), demokraatia (*versus* isikupõhisus), esindusdemokraatia (*versus* osalusdemokraatia), loomulikult ka erakonnad (*versus* mittetulundusühingud kodanikuühiskonna struktuuriüksustena) jms. Nimetatud ühiskonnakorralduse aluspõhimõtted eeldavad lühiekskurssi mõisteõpetuse.

Maailmavaade

Kõigepealt maailmavaatest, mille sünonüümina on klassikaliselt käsitletud ideoloogiat. Akadeemiliselt on ideoloogiat varem defineeritud vaadete ja ideede süsteemina, mis väljendub filosoofias, poliitilistes vaadetes, moraal, kunstis, usundis, olles alati klassiiselooga, omistades sellega mõistele ideoloogia ühiskonnaülese, mitte isikupõhise mõõtme (Võõrsõnade leksikon 1979, 270). Tänapäevane maailmavaate mitmemõõtmeline käsitlus tunnustab seda küll ka filosoofiliselt käsitletava väärtuste süsteemina, kuid ajastukohaselt ja ideede paljusust eelistades samastab seda eelkõige subjektiivselt isikustatud maailmatunnetusega, indiviidi suhtumisega igapäevaelu (<http://et.wikipedia.org/wiki/ideoloogia>). Nn igamehe maailmavaate kaudu konstrueeritakse esiteks maailmavaate eklektiline paljusus ja teiseks objektiivne defineerimatus. Kuna erakondlust on klassikaliselt määratletud vahendatava maailmavaate kaudu, tekib paratamatult tõrge ka esindatava maailmavaate määratlemisel. Lahendamist vajab dilemma, kas erakond väljendab maailmavaadet selle objektiivses tähenduses või väljendub tema ideoloogia erakonda moodustavate üksikisikute maailmatunnetuse summa kaudu. Tuntud üldise-erilise-üksiku filosoofilist kategooriat rakendades maailmavaade väljendab kas absoluutse enamuse üldtunnustatud taotlusi ja hinnanguid, ühiskonna teatud sotsiaalsete kihtide objektiivseid taotlusi või ühe või teise indiviidi (või isikupõhise korporatiivse grupi) subjektiivsete huvide summat.

Segadus valitseb ka poliitilise ideoloogia ja selle realiseerimise meetodi eristamisel. Sotsioloog Juhan Kivirähk näiteks liigitab erakonnad nende ideoloogiliste suundumuste järgi parem- või vasakpoolseteks, liberaalseteks või

konservatiivseteks (Kivirähk 2007, 30) sellest hoolimata, et liberalism (uuendusmeelsus) ja konservatism (traditsionaalsus) ei ole käsitletavad ideoloogiatena, vaid ideoloogiate (nii parem- kui vasakideoloogia) elluviimise meetodina. Eri aegadel on nii parempoolsus kui ka vasakpoolsus parteipoliitikana rakendunud kas uuendusmeelselt (liberaalselt) või traditsioone järgivalt (konservatiivselt), mistõttu on enam kui küsitav klassikaliselt määratletud maailmavaadete (ideoloogiate) ringi selline laiendus. Maailmavaate kui erakondlust puudutava mõiste hägustumine on vesi avalikkuses valitseva segaduse veskile ja poliititehnoloogiate võidukäigule väärtuspõhise poliitika asemel.

Rahvas ja sotsiaalsed kihid

Teiseks tuleb määratleda mõisted rahvas ja sotsiaalne kiht. Eesti erakonnapoliitilises praktikas taotleavad kõigi erakondade poliititehnoloogiad õigust rahva kui terviku esindamisele ja rahva kui terviku huvide väljendamisele. Ambitsioon on absurdne, eeldades eri sotsiaalsete kihtide huvide klassikalist vastuoluprintsiipi, aga ka reaalspoliitilist vastandumist Eestis. Raske on ette kujutada miljonäri ja pensionäri, tööandja ja töövõtja, rentniku ja rendileandja, kodutu ja majaomaniku, kodaniku ja kodakondsuseta isiku objektiivsete huvide ühtsust. Juba nimetatud üldise-erilise-üksiku filosoofilise kategooria rakendus võimaldaks ka siin defineerida ühe või teise erakonna poliitikate suunitluse ühe või teise sotsiaalse kihi esindamiseks, nende objektiivsete (üldistatud) huvide taotluslikuks (omaaegset terminoloogiat käsitlevalt – klassipõhiseks) väljendamiseks. Eestis viljeldav erakondlik poliitiline kultuur ei ole jõudnud asjakohase poliitiliselt ausa eristumiseni, millest ka elektoraadi (kodanikkonna, elanikkonna) segadus toimuvast.

Demokraatia ja isikupõhine tahe

Kolmandaks demokraatia *versus* isikupõhine tahe ehk see, et oluliseks peetakse üksikisiku ja vähemuste, mitte ühiskonna enamuse tahtet, parteisisesed otsused ei väljenda pahatihti organisatsiooni liikmeskonna enamuse (sh passiivse enamuse) seisukohti, vaid erakonna võimalähedase ehk aktiivse vähemusosa ambitsioone. Jutt on kõigepealt sellest, et avalikus poliitikas kujundatakse prioriteediks vähemuste, mitte ühiskonna enamuse huvid, ning teiseks parteipoliitiliste otsuste kandepinnast – erakonna sees võimendatakse poliitiliselt selle aktiivse vähemuse tahtet. Näiteks ei ole saladus, et geide-lesbide inimõigused on kuulutatud avalikkuseüleseks prioriteediks, pikaajalise töötuse ja töötute olukorra lahendamine aga ei eelda avalikkuse sekkumist. Nii mõnegi erakonna liikmeskonna arvukusest hoolimata on otsustusprotsessi kaasatud ebaproportsionaalselt väike osa liikmeid. Eesti parteipoliitikas ei esine territoriaalpõhimõttel organiseerunud liikmeskonna tahte kujundamist ega parteiülest üldistamist, s.t demokraatia kui enamuse tahte printsiibi rakendust, ega ka kohaliku parteiüksuse kui terviku seisukoha esitlust üleparteilistel foorumitel. Sellele on kaasa aidanud mittetulundusühingulise liikumise relemendi õiguslik laiendamine üleparteiliste esinduskogude (kongresside, üldkogude) isikkoosseisu kujundamisele. Nn üldkogude kvoorumu kujundamisel valitseb olukord, kus piirkondliku tahte kandja ja väljendaja ei ole mitte niivõrd kohaliku (regionaalse) parteiüksuse sõnumit edastav volitatud esindaja, kuivõrd lihtsalt aktiivne isiklike eelistusi väljendav või lobipõhimõttele kongressile sõidutatud (organiseeritult värvatud) nn külalisdelegaadid. Lõppkokkuvõttes annab see erakonnapoliitilistele otsustele korporatiivse mõõtme ning vajaduse poliititehnoloogiate järele otsuste põhjendamisel nii partei sees kui ka avalikkusele. Ajapikku filosoofiline arusaam demokraatiast kui enamuse tahtest hägustub ja asendub vabade indiviidide tahte summaga, isikuvabaduse, mitte demokraatia filosoofilise kategooriaga. Võimendub mittetulunduslik, osalusdemokraatia efekt.

Esindus- ja osalusdemokraatia

Tavapraktikas on muutunud ka arusaam klassikalisest esindus- ja osalusdemokraatiast. Siit tuleneb laias skaalas vääritimõistmine erakondade kohast ja rollist ühiskonna poliitilises ehituses. Artikli autor näeb selles juba kirjeldatud üldise-üksiku-erilise filosoofilise kategooria eiramise tagajärge nii ühiskondlikus praktikas kui ka politoloogilises diskursuses. Tänapäevase populaarse käsitluse tuumaks on nn raudse leedi omaaegne deklaratsioon. „Legendaarne Briti raudne leedi Margaret Thatcher on peale oma äärmuslikult parempoolse poliitika läinud ajalukku ka õhukese riigi poliitikat õigustavate kuulsate sõnadega: „Pole olemas sellist asja nagu ühiskond. On ainult üksikisikud, pered ja nende vabatahtlikud ühendused.”” (Lauristin 2010.) Seega mitte ühiskondlikku (üldist) kande filosoofiline mõõde, vaid paremal juhul erilisele staatusele pretendeeriv kooslus, mis on taandatav kodanikuühendustele. Siit sammuke edasi ja jõuame viidatud retoorilise hüüatuseni „erakonnad on unustanud, et ka nemad on mittetulundusühingud” (Kübarsepp 2012) ning dilemmani „kas kodanikuühiskond asendab parteidemokraatiat?” (Online-väitlus ... 2012). Esindusdemokraatia on seondatav siiski objektiivselt determineeritud mõõtmega (sotsiaalne kihistu), mitte osalusdemokraatia ehk subjektiivsete indiviidihuvide

korporatiivse summaga (mittetulunduslik liikumine). Kui esimesel on mandaat ideoloogiliseks ehk ühiskonna maailmavaatelisel kihistumisel tuginevaks väljundiks otsustusõigusega, siis teine, individuaalseid või grupilisi erahuve väljendades on vaieldamatult ainult ärakuulata, ambitsiooniõigusega olla arvestatud.

Erakonnad *versus* mittetulundusühingud

Lõpuks erakonnad *versus* mittetulundusühingud kodanikuühiskonna struktuuriüksustena Eesti Vabariigis toimivatest õigusregulatsioonidest lähtudes. Tuleb nentida, et Eesti põhiseaduse kohaselt (§ 48) on poliitilistest parteidest tehtud mittetulundusühingute ühe alaliigina tõepoolest isikuõiguste realiseerimise mehhanism, mitte maailmavaadet rakendav ühiskonna sotsiaalse kihi objektiivsete huvide kandja. Erakond Eestis on tema konstitutsioonilisest määratlusest lähtuvalt osalusdemokraatia organisatoorne vorm (<http://et.wikipedia.org/wiki/osalusdemokraatia>), mitte rahva kui sootsiumi või selle teatud osa tahte väljendaja ehk esindusdemokraatia kandja. Nimetatud aspekt on oluline, kui silmas pidada Põhiseaduse Assamblees aset leidnud debatte erakondade kohast rahva ja Riigikogu suhestumise protsessis, samuti nende seadusandlikult sätestatud tegelikku kohta esindusdemokraatia toimimisel (Toomsalu 2010). Debatile Põhiseaduse Assamblees viitab ka Liia Hänni, kurttes tehtud otsuste lühinägelikkuse üle: „Kõige olulisem küsimus on erakondade roll demokraatlikus riigis. [...] Põhiseadusega paika pannud. Põgusalt peatus teemal ka Põhiseaduse Assamblee, kui tegin selle liikmena ettepaneku lülitada põhiseaduse teksti paragrahv erakondade kohta. Sisuliselt arutelu aga ei toimunud, sest valitses arvamus, et teema ei vääri põhiseaduses kajastamist. Nüüd on elu ise püstitanud vajaduse erakondade ja demokraatia vaheliseks selgeks rääkida.” (Hänni 2012.) On iseenesestmõistetav, et avalikkuse oluline osa ei tunneta sidet erakondlike struktuuridega, kui erakonda käsitletakse mittetulundusliku kodanikuliikumisena, seega osalusdemokraatiana, mitte esindusdemokraatiana, olles üks osalusdemokraatia vorme kõigi teiste mittetulunduslike lobigruppide seas ning väljendades ainult oma liikmeskonna või selle aktiivse osa tahet.

Alusmõistelised karakteristikud Eesti parteipoliitilises argipäevas

Maailmavaade on Eesti kontekstis käsitatav teisejärgulisena. Avalikkus eitab igasuguseid „isme” ning peab oluliseks tarkade ja tuntute pühendumist rahvale kui tervikule, erakondlik mõte (kaasa arvatud sotsiaaldemokraatia) on kinni parempoolsuses, vasakpoolsusele on külge kleebitud kõige veneliku, nõukoguliku ja kommunistliku imago. Parteipoliitika on üles ehitatud pragmaatikale – süsteemsust eitavatele poliitikatele üksikküsimustega ühekaupa, mis paratamatult viib poliititehnoloogilistele lahendustele. „Mis on niisiis poliititehnoloogia? Kas poliitika kujundamine vastavalt avalikule arvamusele või siis avaliku arvamuse kujundamine poliitika kaudu või mis? Või on see hoopis mingi eriline tehnokraatlik lähenemine poliitilistele probleemidele.” (Kaljulaid 2010.) Küsimus, mis kasu on ideedest ja põhimõtetest, mille elluviimiseks ei ole mandaati, on maailmavaadet eitava pragmatismi ehe näide. Enamgi veel, kirjeldatud eesti näoga pragmatism, olles teravas kontrastis üldtunnustatud läänelike arusaamadega (idee ehk ideoloogilise lähenemise primaarsus kõigi muude poliititehnoloogiliste võtetega võrreldes) ideoloogia kohast poliitikas ja parteielus, on pandud pragmaatiliste rahastuslike ambitsioonide teenistusse (nn masade/dasade, lahtiisfreeritult maailmavaate arendamise sihtasutuste / demokraatia arendamise sihtasutuste seadustamise katse) (Anvelt 2011).

Kuigi selle artikli autori arvates ei ole avalikkuse ideoloogiline harimine kaugeltki halb mõte eesti poliitilise kultuuri edendamisel ja parteipoliitilisele tegevusele põhimõttelise lääneliku imago andmisel.

Rahvas ja sotsiaalsed kihid. Mõiste rahvas on omandanud propagandistliku iseloomu ja värvingu ning olemuslikult seondatud kodanikkonna kui isikute kogumiga, kelle ühishuve seni ei ole suudetud sõnastada. Erinevate huvidega sotsiaalseid kihte poliitiliste huvide kandjatena eiratakse viitega klassistruktuuri väidetavale hääbumisele 21. sajandi globaliseerivas maailmas, rahvast kui kogumit diferentseeritakse mitte sotsiaalsete kihistuste objektiivsetest huvidest, vaid kodanikuühenduste korporatiivsetest erahuvidest (loomakaitsejad, ametiühingud, ettevõtjad, religioossed ühendused (kirikud), korteri- ja muud ühistud, kodukandiliikumised jms) lähtudes. Parteipoliitika on orienteeritud sellistele indiviidide korporatiivsetele gruppidele (ärimehed, koduomanikud, pensionärid, noored pered jt), kes hetkekontekstis on kõige vastuvõtlikumad mõjutuskampaaniatele.

Demokraatia või isikuõiguste absolutiseerimine. Juba kaks kümnendit tehtud ajupesu tulemusel on avalikkuse teadvuses kinnistunud tänapäevane läänelik arusaam, et demokraatia samastub isikuvabadusega, enamuse tahe ei ole olulisem isikupõhistest ambitsioonidest, enamuse tahet võib ignoreerida, isikustatud huvid on aga privilegeeritud – muidugi eeldusel, et selliste huvide kandjad seisavad lähedal reaalsel võimu teostavatele

poliitilistele kooslustele. Selline lähenemine on leidnud kindla koha ka parteisiseses „demokraatias”, mis Eesti mastaape arvestades on suuresti üles ehitatud mitte parteiülesele, vaid sõpruskondade ja parteisiseste lobigruppide konsensussele.

Esindus- ja osalusdemokraatia. Esindusdemokraatia roll kuulub parteipoliitilisel maastikul tegutsevatest erakondadest ainult osa kätte, kriteeriumiks on esindatus parlamendis. Ülejäänud erakondi käsitletakse osalusdemokraatia, mitte esindusdemokraatia subjektidena. Osalusdemokraatia (kodanikuliikumised, mittetulundusühingud, parlamendivälised erakonnad) *in corpore* on jäetud ilma organiseerumiseks mõödapääsmatutest rahalistest vahenditest, mis Eesti-suuruses ühiskonnas välistab nende kasvamise esindusdemokraatiavõimekusega tegijaks. Enamgi veel, erakonnad, kes parlamendist välja langesid on kaotanud riigieelarvelise rahastuse (Erakond Eestimaa Rohelised, Vasakpartei, Rahvaliid, vene erakonnad), on vahenditest ilma jäänutena sulandunud osalusdemokraatia üldisesse massi ning neid on avalikkuses vähe kuulda. Omaaegse vasakideoloogilise Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööpartei debatti meediategelasest Sulev Valneriga meediavabaduse teemadel parafraseerides: „pisikese ja võimetu Tööpartei soov olla avalikkuses kuuldav polevat muud kui selle erakonna paranoia” (Valner 1998). See rõhutab veel kord maailmavaate teisejärgulisust ja rahastust eeldavate poliit tehnoloogiate primaarsust Eesti partei- ja poliitikaelus.

Erakonna politoloogiline, põhiseaduslik ja seadusandlik määratlus

Loomulik jätk eeltoodule on erakonna politoloogilise, põhiseadusliku ja seadusandliku määratluse käsitlus. Politoloogiline määratlus lähtub sellest, kuidas erakond on Eesti avalikus ruumis defineeritud ja erakonnad üksteisest piiritletud (politoloogiline kriteerium), põhiseaduslik sellest, milline on erakonna koht Eesti põhiseaduslikus riigikorralduslikus alusstruktuuris (konstitutsiooniline kriteerium) ning seadusandlik sellest, milline on erakonna staatus Eesti õigusruumis (seadusandlik kriteerium). Esimene kriteerium käsitleb erakonna kui organisatsioonilise üksuse nii filosoofilist kui ka seadusandlikku määratlust ja erakondade omavahelise piiritlemise põhimõttelisi kriteeriume, teine erakonna kohta põhiseaduslikus institutsionaalses struktuuris ning kolmas erakonna jooksvat tegevust reguleerivate spetsiifiliste seadusandlike regulatsioonide (erakonnaseadus, Riigikogu kodu- ja töökorra seadus, Riigikogu valimise seadus, kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus, Euroopa Parlamendi valimise seadus) iseärasusi.

Erakonna määratlemisel on kaks suundumust – klassikaline ja liberaal-modernistlik – ning kõrvõimalikud vahevariandid. Artikli autor toetab klassikalist nägemust, et „partei (erakond) on poliitiline organisatsioon, mis ühendab ühiskonnaklassi või selle kihi poliitiliselt aktiivseid ja teadlikke esindajaid, kaitseb klassi (kihi) huve ning juhib teda poliitilises võitluses” (ENE 1974, kd 6, lk 47). Määratlus põhineb lähteseisukohal, et eraomanduslikele alustele rajatud ühiskonna tingimustes, kus rahva kui terviku ühishuvid ei ole objektiivselt määratavad, on sotsiaalse kihi (klassi) tasand teatud üheliigiliste objektiivsete huvide kandjana identifitseeritav (kehvistu, keskmikkond, jõukad ühiskonnakihid). Sellele diametraalselt vastupidine, indiviidide subjektiivsete huvide summat prioriseeriv määratlus püsib Eestis juba 18 aastat, alates 1994. aasta erakonnaseadusega kehtestatud. Seaduse esimese paragrahvi kohaselt on „erakond (partei) Eesti kodanike vabatahtlik poliitiline ühendus, mille eesmärgiks on oma liikmete ja toetajaskonna poliitiliste huvide väljendamine...”. Esiplaanil on seega üksikisik oma erahuvid ja nende summaga, mitte sotsiaalse(te) koosluse(te) objektiivsed huvid.

Esitatud kahe määratluse põhimõttelist vastasseisu leevendada püüdvatena on vaadeldavad esiteks nn laiale tarbijaskonnale mõeldud ja mõisteõpetuslikku lähenemist kandvad Vikipeedia määratlused ja teiseks Nõukogude aja psühholoogilist mentaliteeti (rahva ühishuvide prioriteetsuse printsiip) tänapäeva kandvate poliitikute katsed erakondi rahvast kui tervikut esindama panna. Nii määratleb Vikipeedia (<http://et.wikipedia.org/wiki/erakond>) erakonna „sarnase ilmavaatega inimeste ühendusena, mis taotleb riigijuhtimise võimu demokraatlikel valimistel”. Eespool viidatud Eestis erakonnaseadusega kehtestatud määratlusega võrreldes käsitletakse liikmeskonda kvalitatiivselt edenenu, mitte lihtsalt korporatiivseid ühishuve jahtiva isikute grupina, vaid sarnase ilmavaatega (kuid siiski korporatiivseid grupihuve väljendavate) indiviidide ühendusena. Teise näite kandja on Liia Hänni, kes alates Eesti põhiseaduse formeerinud Põhiseaduse Assambleest 1990/1991 (selle liikmena), Riigikogu IX koosseisus (põhiseaduskomisjoni esinaisena) ja jätkuvalt demokraatia edendajana (E-riigi Akadeemia e-demokraatia programmi direktor) ärgitab erakondi rahvast kui tervikut esindama (Hänni 2012). Paradoksaalselt ei ole rahva ühishuvi eraomanduslikele alustele tuginevas klassiühiskonnas määratleda veel õnnestunud, ainsana on suuremal või vähemal määral defineeritavad eri sotsiaalsete kihtide objektiivsed huvid või taotluslikud eesmärgid.

Artikli autor leiab, et korrastamist (ka seadusandlikult) vajab mõisteparaat: loobuda tuleks erakonna käsitusest selle üksikliikmete erahuvid summa kandjana, üle tuleks võtta demokraatlikus läänes valitsev arusaam, mille

kohaselt erakond väljendab ühe või teise sotsiaalse kihi objektiivseid huve. See võimaldaks valijaist üksikisikutel poliititehnoloogilise ajupesu asemel asjast aru saada ja end määratleda.

Fundamentaalse tähtsusega politoloogiline kriteerium

Erakondade piiritlemine ja üksteisest eristamine on samuti fundamentaalse tähtsusega politoloogiline kriteerium eeldusel, et tunnustatakse väärtusepõhisust (huvipõhisust) primaarsena ja poliititehnoloogilist rahva teenimist sekundaarsena. Eristamine võimaldab elektoraadil (elanikkonnal, kodanikkonnal, rahval) teha teadlikke valikuid, mis on väidetavalt ka läänemaailma ühiskonnakorraldusliku mudeli põhitees. Piiritlust võimaldab aga vaid süsteemne lähenemine erakondi eristavatele kriteeriumitele ning sellega seonduvatest mõistetest ühtemoodi arusaam. Selline süsteem eksisteerib muide juba üle kahe sajandi: alates 1789. aasta Suure Prantsuse revolutsiooniga rajatud parlamentaarsest süsteemist, kus vastandusid žirondiinid (parempoolsed) ja jakobiinid (vasakpoolsed) ning nn parlamentaarne Soo ehk tsentristlike poliitiliste nägemuste kandjad. Alusmudel vasakpoolsus-tsentrism-parempoolsus on tänini erakondliku diferentseerimise üldtunnustatud mudel. Parempoolsus seab esiplaanile isiku erihuvide üldiste huvide ees, vasakpoolsus üldised erahuvid ees ning nende vahele rajavad silda laias diapsoonis tsentriparteid (tsenter, paremtsentrism, vasaktsentrisim). Selliselt käsitleb erakonnamaastikku tänapäeva Eestis rahvahariduslikus kontekstis Vikipeedia (http://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_erakonnad_vasak-parem-skaalal) ning eksperdina nii Eesti kui ka Euroopa Liidu parteipoliitilist tasandit vaatlev Juhan Kivirähk (Kivirähk 2007, 30–31). Üldise (vasakpoolsus), üksiku (parempoolsus) ja erilise filosoofilist kategooriat rakendavalt oleksid seejuures erilistena klassifitseeritavad kõik nišiideoloogia kandjad – rahvuslus (Eesti oludes nii eesti kui ka vene rahvuslus), religioossus (kristlikud demokraadid CDU / CSU Saksamaa Liitvabariigi näitel), rohelised (tulevikku suunatud nn üksikteema kandjad), põllumeeste ja maaparteid (maaelu ja külaelu identiteedi ning huvide väljendajatena), nn piraadiparteid (internetistuva maailma varjukülgede sünnitus Rootsis ja Saksamaal) jms. Kõik nišiideoloogiaid kuulutavad nišiparteid on nii või teisiti sunnitud valikuid tegema baaskriteeriumi, vasak- ja parempoolsuse vahel, seetõttu on nende esmane liigitus sellest kriteeriumist lähtuvalt paratamatu.

Erakonna koht Eesti konstitutsioonilises riigikorralduse alusstruktuuris

Eesti Vabariigi põhiseaduses vaadeldakse erakonda mittetulundusühinguid (kodanikuliikumisi, osalusdemokraatiat) käsitlevas paragrahvis 48 ühinemisevabaduse kontekstis indiviidiõiguste tähenduses. Erakond ei ole leidnud reguleerimist ei põhiseadusliku institutsioonina ega iseseisva riigioigusliku subjektina. Põhiseaduse Assamblee kaalus poliitiliste erakondade käsitlemist mitte isikuõiguste ja vabaduste väljundvormina põhiseaduse II peatükis, vaid rahva ja Riigikogu suhestusinstrumendina põhiseaduse III peatükis „Rahvas”, loobus aga sellest hääletuse tulemusel, asudes erakondi defineerima osalusdemokraatia kaudu (Toomsalu 2010, 84). Käsitledes erakondade tegelikku kohta ja rolli esindusdemokraatia toimimisel, näeme, et seadusega on neile antud mitte üksikisiku ühinemisevabadust käsitlev, vaid rahvast esindusdemokraatiaga ühendava abivahendi roll. Kriitikat sellise valiku kohta on avaldanud ka Põhiseaduse Assamblee ideoloog Liia Hänni (Hänni 2012).

Mis puudutab Põhiseaduse Assamblees peetud diskussioone parteide staatuse üle, siis oli teravalt päevakorral küsimus nende kuuluvusest kas rahva või isiku põhiõiguste juurde. Assamblees esinenud välisekspertide soovitusel vajanuks poliitiline erakond põhiseaduslikku eristust muudest kodanikuliikumistest, et rõhutada esimeste demokraatiat toetavat rolli (Põhiseadus ja ... 1997, 330). Jüri Adams ja Vardo Rumessen vaidlustasid vajaduse käsitleda parteisid rahva kontekstis. Jüri Adams leidis, et „ei näe põhjust, miks peaks parteisid eelistama muudele ühendustele” (samas, 356) ning Vardo Rumessen arvas, et parteide koht peaks olema isiku põhiõigusi käsitlevas põhiseaduse II peatükis (samas, 361). Liia Hänni vastava toimkonna esindajana aga väitis, et parteide õige koht on mitte igähe õigusi käsitlevas põhiseaduse II peatükis, vaid rahvast käsitlevas III peatükis, sest „demokraatia aluseks on poliitiliste vaadete ja nende väljendusvõimaluste paljus, mistõttu erakonnad kui poliitikat teostavad põhilised institutsioonid peaksid saama vastava põhiseadusliku garantii” (samas, 464).

Eeltoodu kinnitab, et Eesti põhiseaduse loojad ei käsitlenud erakondi riigi struktuuris iseseisva põhiseadusliku institutsioonina, ei võimaldanud neile prioriteete muu kodanikuühiskonnaga võrreldes. Nad käsitlesid erakondi isikuõiguste, mitte rahva esinduse ega riikluse institutsioonilises kontekstis, tehes neist käesoleva artikli autori arvates isiku ja isikute korporatiivse grupihuvi kandvad organisatsioonid. Sellistena on erakonnad läinud ka seadusandlikku määratlusse (erakonnaseadus) ja konstitueerunud igapäevaelus (sõpruskondade pragmaatilised ühendused), mis avalikus elus üha taunitavamaks muutub.

Artikli autor leiab, et muutuste eelduseks on ühiskonna riigiõiguslike aluste, seega põhiseaduse revideerimine. Mõistlik oleks realiseerida välisekspertide soovitusel (Põhiseaduse Assamblee poolt 1991. aastal tagasi lükatud mudel), mille kohaselt erakonnad oleksid mitte isikuõiguste väljendajad ja seeläbi kodanikuühiskonda esindavad organisatsioonid, vaid põhiseaduslikud, rahvast riigiga sidustavad (maailmavaateliselt määratletud) institutsioonid. Erakondi ei tohiks kajastada põhiseaduse II peatükis „Põhiõigused, vabadused ja kohustused”, vaid III peatükis „Rahvas”. Põhiseadusmuudatuse järel tekiks õiguslik võimalus sätestada erakonnale kui maailmavaate kandjale esitatavad kriteeriumid, korrastada parteimaastikku, lähtudes klassikaliste maailmavaadete esindatuse tagatusest avalikus ruumis, välistada meetmed üksikisikute huvide (poliitilise ja muu korrupsiooni) välistamiseks parteisisises elus – ja loomulikult selge valiku kodanikule, mis ei sõltu poliititehnoloogiatest, isikufetišismist, päevapoliitilisest populismist.

Erakonna staatuse seadusandlik käsitlus Eesti õigusruumis

Milline staatuslik omapära ilmneb erakonna tegevust reguleerivates õigusaktides (erakonnaseadus, Riigikogu kodu- ja töökorra seadus, Riigikogu valimise seadus, kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus, Euroopa Parlamendi valimise seadus)? Milline on erakonna kui organisatsiooni praegune õiguslik käsitlus ja millised vastuolud on sellesse programmeeritud? Väärib rõhutamist, et põhiseadusest tulenevalt on erakond erakonnaseaduses määratletud üksikisikute ühendusena, mille eesmärk on väljendada oma liikmete ja toetajate poliitilisi huve. Sellisena on määratlus mõistetav olnud ka poliitilisele eliidile. „Erakonnaseaduse paragrahvis 1 seisab: Erakond (partei) on Eesti kodanike vabatahtlik poliitiline ühendus, mille eesmärgiks on oma liikmete ja toetajaskonna poliitiliste huvide väljendamine ning riigivõimu ja kohaliku omavalitsuse teostamine [...] Sisuliselt valitseb Eestis hetkel korporatiivne erakonnakäsitlus, mis rõhutab grupihuvide olulisust ja mis annab siirdeid paljudesse eluvaldkondadesse.” (Hänni 2012.) Seega kodanikuühendusena ja isegi mitte eri liiki kodanikuühendusena – seaduse viidatud paragrahvi 1 lõige 2 määratleb partei mittetulundusühinguna ja laiendab talle mittetulundusühingute seaduse regulatsioonid. Samal ajal on mitmete kolmandate, riigi ja ühiskonna seisukohalt konstitutsiooniliste seadustega (Riigikogu kodu- ja töökorra seadus, Riigikogu valimise seadus, kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus, Euroopa Parlamendi valimise seadus) antud erakondadele mittetulunduslikust liikumisest kardinaalselt erinev, privilegeeritud staatus. Nimetatud seadustega on erakondadest erinevalt muust kodanikuühendusest tehtud põhiseaduslike volitustega institutsioon – ja seda kõikidel võimalikel valimistel. Põhiseaduslikud isikuvalimised on kujundatud erakondlikeks poliitilisteks valimisteks. Piisab, kui süveneda Riigikogu valimise seadusse (§-d 26, 30, 32, 62, 69, 76 jt), millega erakonnad tunnistatakse valitavateks subjektideks. Näeme, et Riigikogu valimisel osaleb erakond sellest hoolimata, et põhiseaduse kohaselt on kandideerimisõigus ainult kodanikel.

Kuigi põhiseadusest tulenevalt on kandideerimisõigus vaid üksikisikutel, esitavad kandidaate registreerimiseks erakonnad. Kandidaate registreerides annab Vabariigi Valimiskomisjon neile valimisnumbrid erakondade ringkonnanimikirjade kaupa sellest hoolimata, et erakond ei ole praeguses põhiseadusliku korra mõistes valimisprotsessi subjekt. Valimistulemuste kindlakstegemisel on tähelepanu all erakondadele antud hääled (viie protsendi künnise problemaatika). Riigikogu asendusliikmeteks registreerimise kord viitab sellele, et isikuvalimiste mudel on asendunud erakondlike ehk poliitiliste valimiste mudeliga. Niisugune privilegeeritud poliitiline staatus, mis ei haaku kuidagi erakondade põhiseadusliku staatusega, läbib punase joonena ka kohalike omavalitsuste volikogude ja Euroopa Parlamendi valimise korra seadusi (Toomsalu 2010).

Artikli autor on seisukohal, et seadusandlike aktidega on kõrvale kaldutud erakondadele põhiseaduslikult omistatud staatusest ja laiendatud nende õigusvõimet.

Milline võiks olla erakondade staatuse tulevikuvision

Esimese visiooni puhul tuleks anda parteidele tagasi nende põhiseadusest tulenev ning selle mõtte ja vaimuga vastavuses olev koht mittetulunduslikus kodanikuühiskonnas. Nad kas eemaldada valimisprotsessist (ja põhiseadusega vastavuses tagada rangelt isikupõhisus) või lubada sinna ka kõik muud mittetulundusühingud ja nende liidud (nagu oli väga lühikest aega Eesti NSV lõpuaastail). Selle visiooni realiseeritavuses kahtlevad isegi kodanikuühiskonna esindajad ise, väites, et erinevalt erakondadest oleks mittetulundusühendused rohkem üheteema liikumised. Martin Noorkõiv leiab, et kuigi Eesti parteid ei esinda suurt hulka ühiskonnast ega isegi oma liikmeid, on „kodanikuühiskonnas tegutsevad organisatsioonid üksikküsimuste või -teemade kesksed, erakonnad koondavad endas aga seisukohti ühiskonna kõikide võtmevaldkondade kohta” (Online-väitlus ... 2012).

Alternatiivne areng oleks Liia Hänni idee (Hänni 2012) panna erakonnad seadusega kogu rahva asja ajama: „Alustaks õige erakonnaseaduse 1. paragrahvi muutmisega: „Erakond on ühistel väärtustel tuginev kodanikuühendus, mis taotleb valimistel mandaati avaliku võimu teostamiseks rahva ühishuvist lähtuvalt.”” Jättes seejuures erakonna mittetulundusühinguks, nagu see on, ja säilitades tema eristaatuse muude kodanikuliikumiste suhtes. Paratamatult tekib aga dilemma, kuidas erinevad maailmavaated saavad teenida kõigi rahvast moodustavate sotsiaalsete kihtide huve. Sama eesmärki taotles Hänni 2001. aastal Riigikogu põhiseaduskomisjoni esinaisena, üritades justiitsministeeriumis ettevalmistatud uue erakonnaseaduse projekti komisjonipoolse initsiatiivina Riigikogu menetlusse anda ja eelnõu kaudu erakonnad rahva ühishuvi väljendajaks kuulutada: „Uue erakonnaseadusega on kavas sätestada, et erakonnad peavad esindama rahva ühishuve, mitte ainult oma liikmete huvi. [...] Erakond ei saa olla ametiühing või huvigruppide esindaja. [...] Erakonnad võivad mõista rahva huve küll erinevalt, kuid vaid oma liikmete vaadete esindamist nagu praeguses erakonnaseaduses kirjas ei peetud õigeks.” (Uus erakonnaseadus sätestab ... 2001.)

Sedavõrd idealistlikust käsitusest siiski asja ei saanud. Oma roll selles oli ka käesoleva artikli autoril, kellele komisjon eelnõu menetlemise ülesandeks tegi ja kes Tööpartei parlamendisaadikuna (kooskõlastatult parlamendivälise erakondliku opositsiooniga – Demokraatlik Partei, Eesti Kristlik Rahvapartei, Vene Erakond Eestis jt) menetlusele pidurid pani.

Kolmas visioon oleks parteisüsteemi põhimõtteline reform, mille idee on taastada erakondliku tegevuse maailmavaatelised alused. Erakonnapoliitilise kriisi ületamisel oleksid suunda rajavad Eesti poliitikateaduse tunnustatud ekspertide Juhan Kivirähki ja Marju Lauristini seisukohad: „tähtis on, et erakonna teostatav poliitika tugineks ka mingile maailmavaatele, mitte pelgalt poliitilisele pragmaatikale, nagu see praegu kipub olema” (Anvelt 2011); „mida pikaajalisem on poliitiline traditsioon, seda selgemaks muutuvad ka seosed erakondade esindatava ideoloogia ja valijate poliitiliste ootuste vahel [...] Eesti poliitiline maastik on järjest enam võtnud klassikalist, traditsioonilistest poliitilistest ideoloogiatest lähtuvat kuju” (Kivirähk 2007, 30). Aastakümnetetagused eksimused põhiseaduslikes valikutest vajavad restarti nii seadusandlikul, politoloogilisel kui ka avalikku arvamust kujundaval tasandil.

Artikli autor toetab kolmandat visiooni. Selle realiseerimiseks tuleks tunnustada erakondi mitte mõttekaaslaste ühendusena, vaid maailmavaate (ideoloogia) väljendajate ja kandjatena, viia erakond välja põhiseaduse paragrahvi 48 toimealast ja kajastada rahvast käsitlevas III peatükis. Sellega lahutada erakond muust mittetulundussektorist ning teha temast vahelüli rahva ja rahva moodustatud institutsionaalse riigivõimu vahel.

Seadustega piiritleda maailmavaatelised nišid, milliste erakondlik esindatus on tunnustatav (vasak-parem-sentristlikud kui maailmavaatelise põhiskaala kandjad, rahvuslikud, religioossed, rohelised, maaelu jms kui nišiideoloogiad), mitte lubada mitme ühte ja sama maailmavaadet esindava erakonna formeerimist. Piirata valimisseadustega propagandameetodid, välistades sellega politoloogilise ajupesu (isikureklaam, meedialoosungid jms), anda kõigile ideoloogiate kandjatele võrdväärne meediaruum valimiste tähelepanu keskpunktis olevate teemade maailmavaateliseks hinnanguks. Loomulikult eeldab valimisseaduste muutmine ka põhiseaduse sellekohaste sätete kohendamist, et asendada praegu toimiv isikuvalimiste süsteem poliitiliste valimistega (Toomsalu 2010).

Kasutatud kirjandus

Anvelt, K. (2011). Erakonnad tahavad demokraatia arendamiseks lisaraha saada. – Eesti Päevaleht, 13. det. – <http://www.epl.ee/news/eesti/>

Eesti Vabariigi põhiseadus. – Riigi Teataja 1992, 26, 349.

ENE = Eesti nõukogude entsüklopeedia. Märksõna „partei”. Tallinn, 1974, 6. kd, lk 47.

Erakonnaseadus. – Riigi Teataja I 1994, 40, 654; RT I, 27.06.2012, 7.

Euroopa Parlamendi valimise seadus. – Riigi Teataja I 2003, 4, 22; RT I, 21.03.2011, 15.

Hänni, L. (2012). Milleks meile erakonnad? – Postimees, 6. nov.

Kaljulaid, R. (2010). Kes on poliit tehnoloog? – <http://prspetsialist.wordpress.com/2010/04.27/kes-on-poliit-tehnoloog/>

Kerbo, B. (2011). IRLi poliit tehnoloogia pole isamaalisus. – Postimees, 13. juuli. – <http://arvamus.postimees.ee/>

Kivirähk, J. (2007). Eesti erakonnad europarlamenti maastikul. – Maailma Vaade, nr 2, lk 30–31.

Koch, T. (2010). Savisaare julgeolekuoht seisnes mõjuvõimuga kauplemises. – Postimees, 17. detsember. – <http://www.eesti.ca/>

Kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seadus. – Riigi Teataja I 2002, 36, 220; Riigi Teataja I, 21.03.2011, 14.

Kübarsepp, K. (2012). Erakonnad on unustanud, et ka nemad on MTÜ-d. – ERR uudised, 28. mai 2012. – <http://uudised.err.ee/index.php?06253839>

Lauristin, M. (2010). Kas ühiskond on olemas? – Postimees, 4. sept. – <http://www.postimees.ee/>

Online-väitlus: kas kodanikuühiskond asendab parteidemokraatiat? Tartu Postimees, 1. okt 2012. – <http://www.tartupostimees.ee/>

Pakosta, L. (2012). Kui erakonnad ei muutu, tulevad uued erakonnad. Võimalik et hullemad. – Eesti Päevaleht, 5. juuni. – <http://www.epl.ee/news/arvamus/>

Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos (1997). Tallinn: Juura.

Riigikogu kodu- ja töökorra seadus. – Riigi Teataja I 2003, 24,148; Riigi Teataja I, 14.09.2012, 2.

Riigikogu valimise seadus. – Riigi Teataja I 2002, 57, 355; Riigi Teataja I, 21.03.2011, 23.

Ruusaar, A. (2012). Poliitika on läbipaistmatum kui varem. – ERR uudised, 2. okt. – <http://uudised.err.ee/index.php?06262669&print=1>

Savisaar, E. (2012). Kas Ilves osales mõjuvõimuga kauplemises. 30.01.2012. – <http://www.delfi.ee/archive/article.php?id=63847042>

Toobal, P. (2012). Kaitsepolitsei kuulab mu telefonikõnesid pool aastat pealt. – Postimees, 10. jaan. – <http://www.tallinnapostimees.ee/698230/print/toobal-kaitsepolitsei-kuulab-mu-telefonikonesid-pool-aastat-pealt/>

Toomsalu, T. (2010). Põhiseaduslik Eesti valimismudel ja selle regulatiivsed vastuolud. – SHI toimetised, nr 14.

Tuul, H. (2012). Erakonnad jäävad arengule jalgu. – Äripäev, 6. aug.

Uus erakonnaseadus sätestab uued põhimõtted. BNS-i uudis 22.02.2001. – <http://www.epl.ee/archive/article.php?id=50868204>

Vakra, R. (2012). Silvergate näitab uut vaikivat ajastut. – Postimees, 22. aug. – <http://arvamus.postimees.ee/>

Valner, S. (1998). Tööpartei paranoia. – Sõnumileht, 10. juuni.

Vikipeedia. – <http://et.wikipedia.org/wiki/ideoloogia>

Võõrsõnade leksikon (1979). Koost R. Kleis, J. Silvet, E. Väari. Tallinn: Valgus.

Ühtne Eesti (2010). Tiit Ojasoo, Ene-Liis Semper. – <http://www.no99.ee/lavastused.php>

